

عوامل ژئوپلیتیکی موثر در روابط ایران و عربستان در افق همکاری‌های جدید

محمدرضا کمالی^۱، خسرو بوالحسنی^۲، علی فاطمی نسب^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۲/۳

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۲۱

چکیده

دو کشور ایران و عربستان به عنوان دو بازیگر مهم در منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس در صدد هستند با درک شرائط جدید در عرصه جهانی، کنش منطقه‌ای مناسبی را در منطقه جنوب غرب آسیا بعمل آورند، در همین جهت چگونگی روابط دو کشور نقش تعیین کننده‌ای را داراست. از آنجایی که عوامل ژئوپلیتیکی می‌تواند پایه‌ای برای رقابت یا تقابل محسوب شود لذا این پژوهش با هدف تعیین عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر روابط دو کشور ایران و عربستان انتخاب شده است. روش پژوهش توصیفی، تحلیلی است که به صورت کاربردی انجام شده است. برای انجام پژوهش با انجام مطالعات نظری ژئوپلیتیکی کشورهای عربستان و ایران پرسشنامه‌هایی در دو مرحله تنظیم و به جامعه آماری ۳۶ نفری (به صورت تمام شمار) ارائه و پس از اخذ نظرات، نسبت به پردازش داده‌ها اقدام شده است. در تحلیل آماری از جداول توزیع فراوانی، آزمون تی استیودنت یک نمونه‌ای و آزمون میانگین‌ها بهره گرفته شده و برهمین مبنا ۳۴ عامل برای جوابگویی به سوال تحقیق به استناد نظریات توازن قوا و ژئوپلیتیک انتقادی و براساس کلان عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی، اقتصادی، فناورانه، طبیعی و نظامی دو کشور در حوزه خلیج فارس در قالب ادبیات تحقیق شناسایی که نهایتاً بعد از تحلیل داده‌های جمع آوری شده به ترتیب اولویت، کلان عامل نظامی باهفت زیر عامل، فناورانه باسه زیر عامل سیاسی با یازده زیر عامل، طبیعی با چهار زیر عامل اقتصادی با نه زیر عامل از مهمترین عوامل موثر در روابط دو کشور مشخص شدند.

واژگان کلیدی: توازن قوا، ژئوپلیتیک انتقادی، روابط و همکاری کشورها، علائق ژئوپلیتیکی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) m.rezakamali27@gmail.com

۲- عضو هیئت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

۳- دانش آموخته دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

ژئوپلیتیک علاوه بر توجه به تأثیر عوامل جغرافیایی، به مطالعه نقش مؤثر مؤلفه‌های قدرت ملی در تدوین سیاست‌ها و روابط بین کشورها در عرصه نظام بین‌الملل می‌پردازد. (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۲۶۰)، در این بین برخی حتی عامل جغرافیایی را همچنان یکی از عوامل تعیین کننده در حکمرانی کشورها می‌دانند و معتقد هستند که سیاست‌های دفاعی و راهبردی کشورها تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی آنها قرار دارد. (ازغندی و روشندل، ۱۳۷۴، ۹۷). هر منطقه ژئوپلیتیکی ویژگی‌های خاص خود را دارد به نحوی که هویت روابط آن منطقه را مشخص می‌کند. کشورهایی که در مناطق مشترک ژئوپلیتیکی قرار دارند با تشکیل سازمان‌های منطقه‌ای، اتحادیه‌ها و ترتیبات امنیتی، سعی در حفظ روابط مطلوب به منظور نیل به امنیت ملی و منافع خود در پیوند با کشورهای همجوار را دارند. روابط مرتبط با ترتیبات امنیتی زمینه را برای همیاری و مشارکت منطقه‌ای به منظور حفظ امنیت منطقه و در نتیجه امنیت کشورهای منطقه فراهم می‌کند. در این میان حوزه خلیج فارس به دلیل ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و اهمیت راهبردی آن در تأمین انرژی جهان همواره یکی از کانون‌های مناقشه و نزاع در جهان معاصر بوده است. تحولات سال‌های اخیر در نظام بین‌الملل و به‌ویژه در سطح منطقه خلیج فارس موجب تشدید بی‌نظمی در ژئوپلیتیک غرب آسیا شده، که در این راستا برخی از کنشگران اصلی را در منطقه به سمت ائتلاف‌سازی در برابر تهدیدات مشترک سوق داده است (ژناروید اتوتایل ، ۱۳۸۰: ۲۰). مهمترین ویژگی امروز منطقه ژئوپلیتیکی خلیج فارس، در کنار هویت اسلامی مردم، وجود منابع و ذخایر عظیم نفت و گاز آن است که نظر کشورهای مختلف جهان از جمله کشورهای صنعتی و عمده مصرف‌کننده نفت و گاز را به خود جلب کرده است. کشورهای حوزه خلیج فارس به دلیل همجواری با پهنه آبی و سهم بودن در مسائل آن و داشتن اشتراکات جغرافیایی فراوان تشکیل یک "منطقه ژئوپلیتیکی" را می‌دهند. این منطقه در برگیرنده ملت‌هایی است که از نظر فرهنگی تفاوت‌هایی دارند، ولی از جنبه‌های سیاسی و اقتصادی از شباهت‌هایی برخوردارند.

با توجه به اینکه منطقه یا حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس در برگیرنده هشت کشور با وزن‌های ژئوپلیتیکی متفاوت است و از طرفی به دلیل اهمیت جهانی منطقه خلیج فارس و اینکه به عنوان هارتلند انرژی جهان شناخته شده است، کشورهای منطقه تحت تأثیر عوامل دیگری نیز قرار دارند، که همین امر موجبات اهمیت پیچیدگی خاصی برای منطقه شده است. حضور بازیگران متعدد منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای نیز بر این پیچیدگی افزوده و نوعی روابط متزلزل و شکننده را به وجود

آورده است که با هرگونه تغییر و تحول جدید، می‌تواند جرقه‌ی بی‌ثباتی را به وجود آورده و زمینه را برای ظهور تهدیدات امنیتی فراهم کند. تحولات سال‌های اخیر در نظام بین‌الملل و به‌ویژه در سطح منطقه، برخی از کنشگران اصلی را به سمت ایجاد روابط در راستای همکاری مشترک سوق داده است. این کشورها تلاش می‌کنند تا متناسب با علائق ژئوپلیتیکی خود، اقدام به شناسایی ظرفیت‌ها و چالش‌های پیشروی امنیت ملی خود کرده، نسبت به اتخاذ سیاست‌های مناسب در راستای توجه به منافع ملی خود اقدام نمایند.

اکثر کشورهای حوزه خلیج فارس گام‌های جدی را در روند بازنگری در روابط خود با همسایگان در این برهه زمانی برداشته‌اند و عربستان سعودی و ایران نیز از این امر مستثنی نیستند. در این بین تلاش‌های عربستان سعودی و ایران به عنوان بازیگران مؤثر در تحولات منطقه گویای این مطلب است که دو کشور درصدد هستند تا جایگاه مهم‌تری نسبت به گذشته در تحولات آسیای جنوب غربی به دست آورند و نقش مؤثرتری در مدیریت بحران‌های آن ایفا نمایند.

جمهوری اسلامی ایران با در پیش گرفتن سیاست خارجی مبتنی بر تعامل با همسایگان حوزه خلیج فارس، وارد روابطی چند بعدی و پیچیده شده است. از آنجایی که یکی از عوامل شکل‌گیری فهم مشترک از همکاری‌های دو جانبه علائق ژئوپلیتیک می‌باشد در تحقیق حاضر تلاش شده تا با تمرکز بر مفهوم «ژئوپلیتیک انتقادی»، عوامل مؤثر بر روابط ایران و عربستان شناسایی تا با کم رنگ نمودن تضادها و تمرکز بر اشتراکات نیل به فضای تعامل هموارتر گردد.

با وصف آنچه گفته شد، هدف اصلی این پژوهش تعیین عوامل ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در منطقه خلیج فارس در فضای روابط جدید است که متناظر با آن سوال پژوهش نیز ارائه شده است. این پژوهش به علت اکتشافی بودن فرضیه ندارد و اهمیت تحقیق این است که در فضای جدید جهانی نیاز است که از برهم کنش عوامل ژئوپلیتیکی بر روابط دو کشور ایران و عربستان استفاده مناسب را برای تأمین منافع ملی در فضای همکاری متقابل بعمل آورد و از طرفی عدم توجه به این مهم میتواند فضای کنش هر دو کشور را در فضای تعارض رقابت آمیز که بعضاً ممکن است به سمت تخاصم نیز دامنه دار شود قرار دهد و فلذا ضرورت دارد عوامل ژئوپلیتیکی هر دو کشور در بستر علائق ژئوپلیتیک^۴ مبتنی بر درک از واقعیات جدید جهانی قرار گیرد تا از بروز پیامدهای منفی اثر گذار بر منافع ملی جلوگیری شود.

^۴ Geopolitical Intrests

مبانی نظری

پیشینه‌شناسی:

در این پژوهش از پروژه تحقیقاتی ایران، عربستان؛ مقتضیات تازه، معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی/ گروه مطالعات اروپا آمریکا/ مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۹)، رساله دکتری عوامل ژئوپلیتیکی عربستان موثر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران کمالی (۱۳۹۳)، رساله دکتری ارائه الگوی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای امنیتی - دفاعی ریوندی (۱۳۹۸)، مقاله فرصت و قوت های ژئوپلیتیکی ایران در قبال عربستان پروژه ایران، بوالحسنی و کمالی (۱۳۹۴)، مقاله بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان، ازغندی، آقا علیخانی، (۱۳۹۲)، استفاده شده است.

مفهوم‌شناسی:

ژئوپلیتیک: ریشه مفهوم ژئوپلیتیک به زمانی بازمی‌گردد که رابطه قدرت و سرزمین مشغله ذهنی متفکرانی چون ارسطو^۵ و ژان بدن^۶ شد (لادیس^۷، ۲۰۱۸: ۱۶-۲۰).

ژئوپلیتیک به لحاظ کاربردی، دارای قابلیت‌ها و امکاناتی است که باعث قوام یافتن سایر بخش‌های نظری و عملی حوزه روابط بین‌الملل شده است. ساماندهی سیاسی فضا در سطوح محلی، ملی و منطقه‌ای، تجزیه و تحلیل تأثیرپذیری تصمیمات و کنش‌های سیاسی و فرایند قانون‌گذاری از متغیرهای محیطی و فضایی، ارزیابی موقعیت ژئوپلیتیک کشورها و سنجش مستمر قدرت ملی به‌منظور پیش‌گیری از بروز فشارهای بین‌المللی و کنترل مستمر تحول متغیرهای سرزمینی، فضایی و ملی به‌منظور تأمین حداکثری امنیت ملی در رابطه با تحولات پویای ژئوپلیتیک جهانی نمونه‌ای از کاربردهای این مفهوم است (سورین^۸، ۲۰۲۰: ۶۵). در پژوهش حاضر مفهوم ژئوپلیتیک بدین شرح می‌باشد: «ژئوپلیتیک عبارت است از توجه به سرشت پویای سیاست و قدرت و روابط متقابل آن‌ها در بستر جغرافیا و کاربرد حداکثری از فضاها، انضمامی و انتزاعی در جهت پیشبرد اهداف کلان یک واحد سیاسی در ارتباط مستمر با علائق، عوامل و حوزه‌های جغرافیایی هدف». ژئوپلیتیک تصویری کلان را ارائه داده و روش ارتباط تحولات محلی و منطقه‌ای با سامانه نظام

⁵ Aristotle

⁶ Jean Bodin

⁷ Ladis

⁸ sorin

جهانی به عنوان یک کل را نشان می‌دهد. ژئوپلیتیک طیف وسیعی از وقایع، برخوردها و تحولات را در درون یک چشم انداز راهبری بزرگ قالب بندی می‌کند و نقطه نظر وسیعی که مورد علاقه و مطلوب حکمرانان است را ارائه می‌دهد. (اتوتایل و همکاران، ۱۳۸۷، ۲۲)

علائق ژئوپلیتیک: ساماندهی سیاسی فضا در سطوح محلی، ملی و منطقه‌ای، تجزیه و تحلیل تأثیرپذیری تصمیمات و کنش‌های سیاسی و فرایند قانون‌گذاری از متغیرهای محیطی و فضایی، ارزیابی موقعیت ژئوپلیتیک کشورها و سنجش مستمر قدرت ملی به منظور پیش‌گیری از بروز فشارهای بین‌المللی و کنترل مستمر تحول متغیرهای سرزمینی، فضایی و ملی به منظور تأمین حداکثری امنیت ملی در رابطه با تحولات پویای ژئوپلیتیک جهانی است (سورین^۹، ۲۰۲۰: ۶۵). از آنجایی که مکان‌ها و فضاها، جغرافیایی دارای ویژگی‌ها و ارزش‌های خاصی هستند و منابع و مزیت‌ها نیز در سطح جهان به طور متعادل پخش نمی‌باشند، یا به عبارتی الگوی پخش عرضه مزیت‌ها و نیز تقاضای مزیت‌های جغرافیایی نامتعادل است، از این رو مکان‌ها و فضاها، جغرافیایی و به دنبال آن گروه‌های انسانی ساکن در آن‌ها، ملت‌ها و حکومت‌ها به یکدیگر نیازمند و وابسته می‌شوند. همچنین مزیت‌های جغرافیایی کشورها از طیف گسترده‌ای برخوردار است و برخی از کشورها از تمام یا بخشی از آن برخوردارند و برخی از آن‌ها آن را ندارند. این ضرورت وابستگی متقابل جغرافیایی، فلسفه تعامل بین‌المللی و توسعه و تکامل سیستم سیاسی جهان است (حافظ نیا و رومینا، ۱۳۹۶: ۱۱).

در تعریفی دیگر علائق ژئوپلیتیکی مؤثر در اتخاذ سیاست‌های راهبردی یک کشور عبارت‌اند از تنوع در مرزها، دسترسی یا عدم دسترسی به آب‌های آزاد، تعداد همسایگان، و برخورداری از جایگاه کشوری در مجموعه نظام بین‌الملل (صیادی و سنایی، ۱۳۹۶: ۸۹).

در مجموع میتوان گفت علائق ژئوپلیتیکی عبارت از مکمل‌های فضایی و جغرافیایی مفروض در درون و ماورای مرزها که به لحاظ ساختاری از تجانس برخوردار بوده و به لحاظ کارکردی تأمین‌کننده نیازها و کاستی‌های یک کشور محسوب می‌گردد. (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۱۲۰)

در پژوهش حاضر عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر تبیین محیط و علائق ژئوپلیتیکی کشورهای مورد مطالعه بدین قرار است:

⁹ sorin

«عوامل طبیعی، عوامل انسانی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی داخلی، عوامل سیاسی بین‌الملل و عوامل نظامی» (افشردی، ۱۳۸۶: ۷). در کنار این عوامل به بررسی عامل فناوریانه نیز به‌عنوان یکی از متغیرهای نوظهور در حوزه ژئوپلیتیک نیز خواهیم پرداخت که چشم‌انداز نظری نوینی در مطالعات بین‌رشته‌ای ایجاد کرده است (دانیلین^{۱۰}، ۲۰۱۸: ۴۲۰).

منطقه ژئوپلیتیک

منطقه به عنوان زیرمجموعه فضای جغرافیایی سطح کره زمین بخشی از آن است که به لحاظ ساختاری و یا کارکردی از تجانس و یگانگی برخوردار می‌باشد و بر پایه خصیصه‌های ساختاری و یا کارکردی از مناطق هم‌جوار خود متمایز می‌گردد. بنابراین منطقه ژئوپلیتیکی ناحیه‌ای کم‌وبیش محدود از وحدت نسبی یا ساختاری برخوردار بوده و از سایر نواحی متمایز می‌باشد. چنین ناحیه‌ای بسته نبوده و توسط عوامل و بازیگران مختلف دائماً تولید و بازتولید می‌شود. (جونز^{۱۱}، ۲۰۲۰: ۱۷۴).

بنابراین ضمن توجه به تعاریفی که ارائه شد در تحقیق حاضر، تعریف موردنظر پژوهشگر که در این پژوهش از قابلیت استنادی بیشتری برخوردار است عبارت است از «از ناحیه‌ای جغرافیایی با مختصات هم‌چون قابلیت تحول و پویایی قدرت سیاسی، تجانس ساختاری و کارکردی و هویت متمایز که در بستر دریا، خشکی و یا تلفیقی از هر دو قرار گرفته و توسط عوامل و بازیگران منطقه-ای و فرا منطقه‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد». حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس یکی از شش حوزه پیرامونی مجاور جمهوری اسلامی ایران شامل کشورهای ج.ا.ایران، عراق، کویت، عربستان، امارات، قطر، بحرین و عمان می‌باشد (صفوی، ۱۳۸۱: ۷۰).

ژئوپلیتیک انتقادی

ژئوپلیتیک انتقادی به دنبال بازتعریف مفروضات ژئوپلیتیک سنتی است و استدلال می‌کند که مفهوم فضا تنها محدود به سرزمین‌ها و مرزهای جغرافیایی نیست و در عصر فناوری ارتباطات و اطلاعات، باید پایه و اساس متفاوتی برای مباحث جغرافیای سیاسی ایجاد کرد. از نظر معتقدان به این دیدگاه، مسئله اصلی این نیست که جغرافیا و یا مرزها دیگر مهم نیستند بلکه اتخاذ رویکرد انتقادی به پژوهشگران کمک خواهد کرد تا از محدودیت‌های ژئوپلیتیک سنتی^{۱۲} و «دام

¹⁰ Danilin

¹¹ Jones

¹² Traditional geopolitics

سرزمینی»^{۱۳} فراتر رفته و درک جامع‌تری از فضاهاى پیچیده قدرت به دست آورند (رودهون^{۱۴}، ۲۰۱۸: ۲۱).

بر این اساس، ژئوپلیتیک انتقادی^{۱۵} تلاش می‌کند با محوریت قرار دادن فناوری، دولت‌ها را از قلب نظریه‌های ژئوپلیتیک سنتی خارج کرده و در مشروعیت مرزهای جغرافیایی به‌عنوان تنها واحد مشروع تجزیه و تحلیل ژئوپلیتیک تجدیدنظر کند. بر این اساس فناوری‌های جدید با قابلیت‌هایی که دارند می‌توانند دولت‌ها را در شکل‌دهی و تغییر شکل مرزهای جغرافیایی طبیعی یاری کنند و گفتمان غالب را به چالش بکشند. نتیجه به چالش کشیدن مفروضات سنتی توسط ژئوپلیتیک انتقادی، تولد حوزه نوینی در مطالعات جغرافیایی به نام ژئوپلیتیک فناوریانه^{۱۶} بوده است که موضوع مطالعه خود را بررسی رابطه بین قدرت، سیاست و فناوری قرار داده است (تواتیل^{۱۷}، ۲۰۱۹: ۱۳۰).

توازن قوا

در خصوص توازن قوا^{۱۸} نظریه واحدی وجود ندارد. هر یک از نظریه‌های موجود، هسته‌ای از واقع‌گرایی را الهام گرفته که بر اساس آن، دولت‌ها بازیگران اصلی نظام بوده که تحت فشار آنارشی، به‌طور عقلایی در پی افزایش قدرت یا امنیت خود هستند. از این دریچه، پیوند دو عامل قدرت و ترس، رفتار موازنه ساز را طبیعی می‌نماید. در این ساحت نظری، بقاء به‌عنوان مفهومی ذاتی در واحدهای سیاسی، نگرش آنان به قدرت‌یابی دیگر واحدها را متأثر ساخته و موجب ترس در بازیگران می‌شود. موازنه قوا نتیجه طبیعی این فرآیند است. بنابراین موازنه قوا پویش درون سیستمی است که تعادل، ثبات و دوام نظام را تضمین می‌کند (هنریش^{۱۹}، ۲۰۱۹: ۱۲-۲۳). از توازن قوا تعاریف بسیاری شده است. دائرةالمعارف راتلج، موازنه قوا را توزیع میان کشورها، پیکربندی خاصی از توزیع، سیاست خارجی یا مجموعه‌ای از نظریات روابط بین‌الملل می‌داند. مورگنتا^{۲۰} آن را در چهار معنا به‌کاربرده است: ۱- سیاست معطوف به وضعیتی خاص؛ ۲- توصیفی از هر نوع

¹³ territorial trap

¹⁴ Rodhun

¹⁵ Critical geopolitics

¹⁶ Techno-Geopolitics

¹⁷ Twoetil

¹⁸ Balance of power

¹⁹ Henricsh

²⁰ Hans Morgenthau

وضعیت واقعی در سیاست بین‌الملل؛ ۳-توزیع نسبتاً برابر قدرت؛ ۴-نوع توزیع قدرت (مورگنتا^{۲۱}، ۱۳۸۹: ۳۰۱-۲۸۷).

با توجه به تعاریف فوق آن تعریفی از موازنه قدرت از مورگنتا که بر روی آن اتفاق نظر بیشتری وجود دارد، مد نظر قرار گرفته شده است این تعریف تلاش برای جلوگیری از هژمونی یک کشور بر دیگر کشورها از رهگذر توزیع کنترل‌شده‌ی منابع قدرت شامل منابع نظامی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و فناوریانه^{۲۲} است. (مورگنتا، ۱۳۸۹، ۸۷).

چارچوب نظری تحقیق

ژئوپلیتیک انتقادی نسبت به تحلیل روابط یا سیاست‌های خارجی کشورها پرداخته و سعی میکند مسائل را در قالب دیدگاه‌های موجود حل ننموده بلکه با باز اندیشی در باره فرآیند نظریات حاکم دنبال نتایج دیگری باشد. این تفکر سعی میکند از محدود کردن عوامل ژئوپلیتیکی به یک حوزه خاص و ثابت خودداری نماید و در این جهت روابط را مبتنی بر تحول و پویایی که دائماً مفاهیم خود را با واقعیت‌های پویا سازگار می‌سازد همسو نماید، این نظریه در جهت دستیابی به واقعیت‌هایی که منتج از دگرگونی شرایط است به کار میرود، از طرفی دیگر روند تاریخی روابط ایران و عربستان موید این است که دو کشور در راستای توازن قوا همواره مترصد این بوده‌اند که با استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سنتی در قالب یک رقابت به عنوان یک هژمون منطقه‌ای عمل نمایند، که در این تحقیق با چارچوب قرار دادن اصول و مفاهیم ذکر شده تلاش گردیده است تا روابط دو کشور در پرتو عوامل ژئوپلیتیکی مشخص با توجه به مقاله افشردی (۱۳۸۶: ۷)، (عوامل طبیعی، عوامل اقتصادی، عوامل سیاسی، عوامل نظامی و عوامل فناوریانه) مورد واکاوی علمی قرار گیرد.

محیط شناسی خلیج فارس

خلیج فارس نام آبراهی پراهمیت در آسیای غربی است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه جزیره عربستان قرار دارد.

درباره اهمیت اقتصادی منطقه خلیج فارس باید گفت که این منطقه جایگاه اساسی در بازار انرژی دنیا دارد. چهار کشور اول تولیدکننده نفت دنیا در این منطقه قرار دارند. کشورهای حاشیه خلیج فارس روزانه به طور متوسط ۱۶ میلیون بشکه نفت تولید می‌کنند که این رقم معادل یک‌پنجم

²¹ Morgenthau

تقاضای جهانی نفت است که ۹/۵ میلیون بشکه در روز آن از سوی عربستان سعودی تأمین می‌شود (استاتیستا، ۲۰۲۰).

به‌طور سنتی حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس، از کشورهای تشکیل شده است که به‌عنوان صادرکننده مواد خام و واردکننده فناوری شناخته می‌شوند و به لحاظ شاخص‌های فناوریانه از مناطق متوسط جهانی محسوب می‌گردد. بر اساس شاخص نوآوری جهانی که توسط سازمان همکاری و توسعه اقتصادی ارائه می‌شود و کشورها و مناطق جهان را بر اساس پیاده‌سازی یک محصول یا کالای جدید، فرایند فناوریانه جدید، روش‌های بازاریابی جدید و فهم درک فناوریانه پیشرفته رده‌بندی می‌کند، منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا که حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس در آن قرار می‌گیرد در رده کشورهای متوسط به لحاظ پیشرفت‌ها و نوآوری‌های فناوریانه قرار می‌گیرد. بر همین اساس امارات متحده عربی در صدر کشورهای حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس قرار گرفته و رتبه ۳۴ جهانی دارا است. (سارین^{۲۲}، ۲۰۲۰: ۱۴).

بازیگران فرا منطقه ای حوزه ژئوپلیتیک خلیج فارس

ایالات متحده آمریکا، چین، روسیه

دولت آمریکا در ابتدای سال ۲۰۱۲ میلادی بازبینی جدید راهبرد دفاعی خود برای قرن ۲۱ اعلام که بخش‌هایی از آن در رسانه‌ها اعلام گردید. یکی از مهم‌ترین نکات مطرح شده در راهبرد مذکور تأکید بر انتقال تمرکز آمریکا از منطقه غرب آسیا و خلیج فارس به شرق آسیا و باهدف مهار توان رو به رشد چین در دو حوزه نظامی و اقتصادی بود. (ادو^{۲۳}، ۲۰۱۸: ۱۶۱). منافع اقتصادی و همچنین تلاش برای «تجدید موازنه» بین سیاست‌های داخلی، خارجی و امنیتی، محرک اصلی سیاست پکن در خلیج فارس است. علاقه و تعامل روزافزون در حوزه خلیج فارس، بازتاب وابستگی فزاینده به منابع انرژی این منطقه و تلاش‌های چین برای «پیشروی به غرب» و آسیای میانه و ورای آن است. با آغاز طرح راه ابریشم جدید که شی جین پینگ در سپتامبر ۲۰۱۴ رسماً آن را اعلام کرد، استراتژی پکن در غرب آسیا چارچوب تلاش سفت‌وسخت و شدیداً جاه‌طلبانه برای ساخت یک کمربند راه ابریشم هوایی و راه ابریشم دریایی قرار گرفت که چین را به غرب آسیا و ماورای آن پیوند می‌دهد. اگرچه مقابله با ایالات متحده را نیز می‌توان به‌عنوان یک عامل محسوب نمود. (اسکوبل، ۲۰۱۵: ۱۵۶). حضور روسیه در حوزه خلیج فارس ریشه در مجموعه‌ای از ملاحظات امنیتی، نظامی و اقتصادی دارد. به لحاظ امنیتی روسیه به دنبال نوعی امنیت دسته-

²² Sorien

²³ Oddo

جمعیتی در منطقه است. مقامات مسکو در اواخر دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ زمانی که خطر حمله آمریکا به عراق شدت یافته بود پیشنهاد امنیت دسته‌جمعی را مطرح کرد، اما مسکو نتوانست حمایت کشورهای منطقه را از این طرح به دست آورد. در سال‌های گذشته نیز وزارت امور خارجه روسیه از سندی تحت عنوان «دکترین امنیتی خلیج فارس» رونمایی کرد که در آن پیشنهادهایی در جهت تقویت اعتماد و شفافیت در منطقه و ایجاد سازمان منطقه‌ای در عرصه تأمین امنیت خلیج فارس مطرح شده بود. روسیه برای تقویت امنیت در خلیج فارس، عدم حضور نظامی کشورهای فرا منطقه‌ای و جلوگیری از تنش در جهت تأمین امنیت جمعی در منطقه این طرح را ارائه کرده است. مسکو از همه نقش‌آفرینان در منطقه، از جمله طرف‌هایی که با یکدیگر اختلافاتی دارند، می‌خواهد تا در جهت تقویت اعتماد متقابل و شفافیت، گام‌های مشخصی بردارند (کوژانوف، ۲۴، ۲۰۲۱).

محیط کشور عربستان سعودی

عربستان سعودی در جنوب غربی آسیا واقع شده و از شمال به اردن، عراق و کویت، از شرق به قطر، خلیج فارس و امارات متحده‌ی عربی، عمان، از جنوب به یمن و از غرب به دریای سرخ محدود می‌گردد. این کشور با عضویت در سازمان‌های مهم بین‌المللی همچون سازمان ملل، سازمان کنفرانس اسلامی، گروه ۲۰، گروه ۷۷، اپک، سازمان تجارت جهانی، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، صندوق بین‌المللی پول خود را به عنوان یک بازیگر منطقه‌ای مطرح و از طرفی ویژگی‌های ژئوپلیتیکی کشور عربستان سعودی به واسطه دسترسی به خلیج فارس و دریای سرخ و داشتن یک چهارم ذخایر نفتی جهان موقعیت ممتاز جغرافیایی برای این کشور را رقم زده است. کشور عربستان سعودی دارنده بزرگترین اقتصادهای غرب آسیا بوده و از اعضای مهم گروه G20^{۲۵} می‌باشند و از رشد اقتصادی بالایی برخوردار است. طی دهه اخیر، کشور عربستان با بهره‌مندی از زیرساخت‌های عظیم به محل‌های خوبی برای سرمایه‌گذاری خارجی تبدیل شده و در همین سال‌ها این کشور شاهد جهش در فعالیتهای اقتصادی بوده و واردات و صادرات آن رشد دورقمی داشته است. خصوصی‌سازی و آزادسازی اقتصاد نیز یکی از اصلاحاتی است که در این کشور به وقوع پیوسته است. (سایت بانک جهانی، ۲۰۱۹)^{۲۶}

²⁴ Kozhanov

²⁵ - Group 20

²⁶- WWW.WORLD BANK.org

عربستان با دارا بودن نیروی نظامی قوی (تارنمای گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷)، تولید سرانه ملی بالا، جمعیت جوان، برخورداری از نقش رهبری مذهبی و نژادی، موقعیت راهبردی جغرافیایی، عضویت گسترده در سازمان‌های بین‌المللی، دارای توان تاثیرگذاری بین‌المللی است. (ولدانی، ۱۳۷۴: ۲۰۰). اقتصاد عربستان سعودی شدیداً به صادرات نفت که ۷۵ درصد از حجم صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد وابسته است. عربستان سعودی در منطقه‌ای نزدیک به دو مورد از شلوغ‌ترین گلوگاه‌های جهان یعنی تنگه هرمز و باب المندب واقع شده است. (فاطمی نسب، ۱۳۹۹، ۲۲۷)

محیط جمهوری اسلامی ایران

ایران در جنوب غرب آسیا واقع شده است. ایران در سازمان‌های مهم بین‌المللی و منطقه‌ای سازمان ملل، سازمان همکاری اسلامی، اوپک، اکو-نم، دی ۸، جی ۱۵، جی ۷۷، صندوق بین‌المللی پول، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، عضو ناظر سازمان تجارت جهانی، سازمان شانگهای، مجموعه کشورهای صادرکننده گاز و سازمان‌های تابعه سازمانی ملل عضویت دارد. از ویژگی‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران حلقه واسطه بین سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، (نوذری، ۱۳۹۱: ۶۸)، داشتن نیروی نظامی قوی و جمعیت جوان (تارنمای گلوبال فایرپاور، ۲۰۱۷) و موقعیت راهبردی جغرافیایی، برخورداری از نقش رهبری مذهبی، دارای توان تاثیرگذاری بین‌المللی است. ایران بزرگ‌ترین منابع انرژی را از نظر ذخایر نفت و گاز طبیعی در جهان دارد. در رتبه‌بندی جهانی ایران رتبه دوم در ذخایر گاز و چهارم در ذخایر نفتی را دارد. ایران همچنین بین ۱۰ کشور برتر تولیدکننده نفت و ۵ کشور برتر تولیدکننده گاز طبیعی در جهان است. (فاطمی نسب، ۱۳۹۹، ۲۲۴) ایران روزانه ۲/۵۰۰۰۰۰ بشکه نفت خام در سال ۲۰۲۳ تولید می‌کند. تولید گاز طبیعی نیز در این کشور ۲۵۹ میلیارد مکعب سال ۲۰۲۲ بوده است. (سایت اقتصاد ایران، ۱۴۰۲)

تنگه هرمز در سواحل جنوبی ایران مهم‌ترین کانال صادرات و واردات برای ایران و سایر کشورهای حوزه خلیج فارس به شمار می‌آید. (سازمان اطلاعات انرژی، ۲۰۱۴). در یک نگاه جمع بندی وضعیت دو کشور به شرح جدول زیر است:

جدول شماره ۱: وضعیت دو کشور ایران و عربستان در یک نگاه

ردیف	شاخص	ج.ا.ایران	عربستان سعودی	منبع
۱	رتبه منطقه ای بر اساس بودجه تحقیقاتی	۵	۲	تارنمای بانک جهانی ۲۰۲۰
۲	رتبه جهانی بر اساس بودجه تحقیقاتی	۶۴	۴۶	تارنمای بانک جهانی ۲۰۲۰

۳	رتبه رده‌بندی بر اساس شاخص نوآوری در خلیج فارس	۳	۲	تارنمای شاخص نوآوری جهانی، بلومبرگ، ۲۰۲۰
۴	رتبه رده‌بندی بر اساس شاخص نوآوری جهانی	۶۷	۶۶	تارنمای شاخص نوآوری جهانی، بلومبرگ، ۲۰۲۰
۵	بودجه نظامی نسبت به GDP	۲/۲	۷/۱	تارنمای گلوبال فایر پاورز، ۲۰۲۱
۶	قدرت نظامی در حوزه خلیج فارس	۱	۲	تارنمای گلوبال فایر پاورز، ۲۰۲۱
۷	سهم درآمدهای نفتی در GDP (درصد)	۲۰/۴۱	۴۲	تارنمای بانک جهانی ۲۰۲۰
۸	رتبه جهانی از نظر ذخایر گاز طبیعی	۲	۵	تارنمای اوپک ۲۰۲۱
۹	درصد از کل ذخایر جهانی ذخایر طبیعی	۱۵/۹	۳/۹	تارنمای اوپک ۲۰۲۱

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و رویکرد آن تحقیق آمیخته (کمی و کیفی) است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی می باشد. در این پژوهش به لحاظ تخصصی بودن موضوع مورد تحقیق جامعه آماری آن با روش دلفی در دو گروه نخبگان و صاحب نظران به شرح زیر به تعداد ۳۶ نفر مشخص گردیده است:

الف. خبرگان: این افراد شامل خبرگان نظامی و اساتید برجسته کشور در حوزه‌های دفاعی، سیاسی، روابط بین‌الملل، ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی است که دارای ویژگی‌هایی از قبیل دارا بودن تحصیلات کارشناسی ارشد و دکتری در موضوع تحقیق و همچنین متتصب در مشاغل راهبردی و جایگاه ۱۹ و بالاتر باشند تعداد این افراد ۱۲ نفر بوده و جهت انجام مصاحبه تخصصی با آنان، اعتبار پژوهش و استخراج داده‌های حاصل از تجارب کاری و عملیاتی مرتبط مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

ب. صاحب نظران: برای انتخاب جامعه آماری صاحب نظران ابتدا فهرستی از افراد مورد نظر را آماده و سپس با لحاظ نمودن ویژگی‌های از قبیل مدرک تحصیلی حداقل فوق لیسانس، آشنایی با حوزه خلیج فارس، حیطه کاری و مسئولیتی داشتن، تألیف یا مقاله و تحقیق در زمینه کشورهای حوزه خلیج فارس، تعداد افراد واجد شرایط به تعداد ۲۴ نفر مشخص گردیده‌اند. در این تحقیق با توجه به اینکه جامعه آماری کمتر از یک صد نفر می باشد لذا جامعه نمونه همان جامعه آماری می باشد و با استفاده از روش تمام شمار به تمام اعضاء جامعه مراجعه شده است.

دو روش برای گرد آوری اطلاعات لازم برای انجام تحقیق در نظر گرفته شده است که عبارتند از:
الف. کتابخانه ای: در این روش تعاریف مفاهیم، نظریات، محیط شناسی دو کشور مورد بررسی قرار گرفته است.

ب. میدانی پیمایشی، در این روش محقق حوزه مورد نظر را به صورت مستقیم و غیر مستقیم و از طریق پرسشنامه مورد بررسی قرار داده است. برای احصاء عوامل ژئوپلیتیکی در دو مرحله پرسشنامه توزیع که در مرحله نخست عوامل احصاء شده از انجام تحقیق به منظور اطمینان از ژئوپلیتیکی بودن تنظیم و پرسشنامه دوم به منظور تعیین میزان روابط دو کشور ایران و عربستان به جامعه نمونه تقدیم گردیده است.

پرسشنامه اول با توجه به ارائه آن به خبرگان از روایی و پایایی برخوردار بوده و پرسشنامه دوم از طریق محاسبه آلفای کرونباخ با مقدار ۰.۹۱۲ و همچنین ضریب لاوشه، به میزان ۰/۸۲۷ از پایایی و روایی بالایی برخوردار می باشد، به منظور تعیین میزان تاثیر عوامل ژئوپلیتیکی بر روابط دو کشور ایران و عربستان از آزمون تی استیودنت یک نمونه ای و میانگین ها، جداول توزیع فراوانی استفاده شده است.

قلمرو تحقیق از نظر زمانی در زمان انجام تحقیق از سال ۱۴۰۱ تا ۱۴۰۲ هجری شمسی است که ماندگاری آن تا پایداری شرایط خواهد بود. مکان جمع آوری داده، دانشگاه ها، مراکز علمی معتبر در جمهوری اسلامی ایران است که از لحاظ کاربرد مکانی شامل وزارتخانه های امور خارجه، علوم تحقیقات و فناوری، صنعت، معدن و تجارت، اقتصاد و دارایی و نفت می گردد. قلمرو موضوعی این تحقیق نیز در حوزه علوم سیاسی، مدیریت راهبردی و ژئوپلیتیک است.

تجزیه و تحلیل داده ها و یافته های تحقیق

روش تحقیق این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، توصیفی تحلیلی است که در آن پس از مطالعه ادبیات موضوع به تدوین مباحث نظری متغیرهای ژئوپلیتیکی بعنوان مبانی استدلال پرداخته شده است و با شناخت و توصیف متغیرهای ژئوپلیتیکی مربوط به حوزه خلیج فارس مبتنی بر دو کشور عربستان و ایران کارکرد آنها را مشخص و به عنوان عوامل تاثیر گذار در روابط دو کشور ارائه شده است. در جهت اجرای تحقیق ابتدا پرسشنامه ای براساس یافته های مطالعات نظری و محیط شناسی ژئوپلیتیکی به منظور تایید عوامل با ۳۶ سؤال باز تنظیم و به جامعه خبره ارائه گردید. در این مقاله نتیجه حاصله از پرسشنامه اول به عنوان مفروض دیده شده است. پس از اخذ نظرات و اعمال تصحیحات لازم، مجدداً پرسشنامه ای برای تعیین تاثیر

عوامل ژئوپلیتیک بر روابط دو کشور ایران و عربستان در طیف سه گزینه‌ای لیکرت با ۳۸ سؤال بسته طراحی و به عنوان پرسشنامه دوم به جامعه صاحب‌نظر ارائه که نتایج به‌دست آمده با استفاده از آزمون تی استیودنت یک نمونه ای و با استفاده از درصد تأثیر خیلی زیاد سنجیده گردید؛ (دو گزینه متوسط و خیلی کم، در این تحقیق مد نظر گرفته نشده است) با این توصیف اگر درصد اثرگذاری عاملی در یک بستر بزرگتر از معیار آزمون ۵۰ درصد باشد آن عامل به عنوان عامل اثر گذار بر روابط دو کشور تعیین شده است.

از آنجایی که توزیع داده‌ها به صورت نرمال است بنابراین از آزمون میانگین‌ها با شاخص توزیع نرمال استاندارد تی استیودنت استفاده شده است. در این آزمون برخی از عوامل از نظر آماری بر روابط دو کشور تأثیر خیلی زیاد دارند و نیز تعدادی از عوامل تأثیر معنی‌داری ندارند لازم به ذکر است که غربال این عوامل با استفاده از آزمون درصد تأثیرگذاری خیلی زیاد آنها بر روابط دو کشور لحاظ و تنها با این گزینه انتخاب می‌شوند ولی با استفاده از آزمون میانگین‌ها عواملی با تأثیرگذاری پایین‌تر نیز ممکن است از نظر آماری تأثیرگذار شناخته شوند، به همین منظور در مرحله دوم، با بهره‌گیری از آزمون میانگین‌ها نتایج مورد ارزیابی قرار گرفته که چنانچه آماره‌ی آزمون به‌دست آمده بیشتر از ۱.۶۴۵ (دنباله بالایی توزیع نرمال استاندارد در سطح ۰.۰۵) باشد از نظر آماری عامل موثر است و در غیر این صورت با وجود داشتن میانگینی بزرگتر از ۳ در گروه عوامل موثر قرار نمی‌گیرند، عوامل ژئوپلیتیکی کشور عربستان و ایران بر اساس آزمون ذکر شده به دو گروه عوامل موثر بر روابط دو کشور و عوامل غیر موثر (از نظر آماری) تفکیک می‌شوند، که عوامل تأثیر گذار نیز برای تعیین میزان تأثیر بر مبنای گروه بندی آماری آماره‌های آزمون (جدول توزیع فراوانی آماره‌ها) تفاوت بالاترین و پایین‌ترین آماره (گزینه خیلی زیاد) مورد پردازش آماری قرار گرفته که نتایج حاصله به شرح زیر می‌باشد. لازم به توضیح است چون این مقاله مستخرج از یک پروژه تحقیقاتی است لذا به کلیت بررسی همه عوامل اشاره نشده است.

الف- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی سیاسی موثر بر روابط دو کشور به شرح

زیراست:

جدول شماره ۲: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی با میزان تأثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	چرخش سیاسی عربستان در نگاه به شرق	۴.۷۵	۰.۷۲	۱۴.۴۷
۲	حضور فعال و نفوذ چشم‌گیر ایران در برخی کشورهای منطقه	۴.۴۳	۰.۸۱	۱۴.۳۹

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۳	افول قدرت آمریکا و ایجاد حس نااطمینانی از نقش این کشور در حل مسائل بین المللی بین کشورهای عرب حوزه خلیج فارس	۴.۴۱	۰.۸۳	۱۴.۳۸
۴	قرار داشتن ایران در کانون توجهات ژئوپلیتیک جهانی با توجه به داخل شدن به نظم نوین جهانی	۴.۴۲	۰.۸۱	۱۴.۳۷
۵	درک ایران از افول قدرت در غرب و تعامل بیشتر با شرق	۴.۲۲	۰.۷۱	۱۴.۳۰
۶	نقش آفرینی قدرت های فرا منطقه ای و تأثیرگذاری آنها در منطقه	۴.۱۴	۰.۷۰	۱۴.۲۲
۷	فعالیت تقابل گرایانه در ایران متناسب با عملکرد دولت عربستان	۴.۱۰	۰.۷۰	۱۴.۲۰
۸	نگاه سیاسی عربستان به ایجاد قدرت مبتنی بر منافع بدون توجه به مسائل ایدئولوژیکی و ترویج اسلام غیر سیاسی	۴.۰۹	۰.۶۹	۱۴.۱۱
۹	نبود دموکراسی در عربستان و نگرانی حکومت عربستان از این منظر	۴.۰۸	۰.۶۹	۱۴.۰۰
۱۰	محوریت عربستان در شورای همکاری خلیج فارس	۴.۱۷	۰.۶۴	۱۳.۴۰
۱۱	استفاده جمهوری اسلامی ایران از عربستان در زمینه تسهیل روابط با کشورهای عرب حوزه خلیج فارس	۴.۰۷	۱.۰۱	۱۳.۱۲

ب- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی اقتصادی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۳: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی اقتصادی با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	روابط اقتصادی عربستان با چین و قرار گرفتن ایران در جاده راه ابریشم	۴.۴۳	۰.۸۴	۱۴.۵۵
۲	مدیریت بازارهای نفت توسط ایران و عربستان	۴.۲۲	۰.۷۹	۱۳.۷۲
۳	همکاری دوجانبه دو کشور در زمینه تبادل پولی و بانکی بدون در نظر گرفتن دلار و استفاده از واحدهای پول ملی یا از جایگزین به غیر از دلار	۴.۱۸	۰.۷۳	۱۳.۴۵
۴	عضویت ایران در پیمان شانگهای و درک عربستان از این موضوع که برای پیوستن به آن پیمان نظر موافق ایران ضروری است	۴.۱۱	۰.۷۲	۱۳.۲۲
۵	مدیریت بازارهای انرژی (به خصوص گاز) توسط ایران و عربستان	۴.۰۳	۰.۷۹	۱۳.۱۲
۶	حجم بالای منابع انرژی در دو کشور و ایجاد رقابت بین آنها	۴.۰۲	۰.۷۰	۱۳.۰۸
۷	وجود شرکای تجاری غربی در عربستان	۴.۰۱	۰.۵۲	۱۳.۰۴
۸	عضویت عربستان در سازمان‌های اقتصادی	۴.۱۲	۰.۶۹	۱۳.۰۳
۹	تعامل مخفیانه اقتصادی عربستان با رژیم اشغالگر قدس	۴.۰۰	۰.۵۰	۱۳.۰۰

ج- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی فناورانه موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۴: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی فناورانه با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	توان جمهوری اسلامی ایران در زمینه توسعه فناوری‌های جدید	۴.۶۳	۰.۸۲	۱۳.۷۰
۲	توسعه فناوری‌های جدید در عربستان با استفاده از ظرفیت کشورهای سلطه جو	۴.۲۲	۰.۸۰	۱۳.۶۹
۳	توسعه فناوری‌های جدید در عربستان با استفاده از ظرفیت کشور اشغالگر قدس	۴.۰۸	۰.۷۴	۱۳.۱۲

د- تحلیل عامل‌های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی نظامی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۵: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی نظامی با میزان تاثیر خیلی زیاد

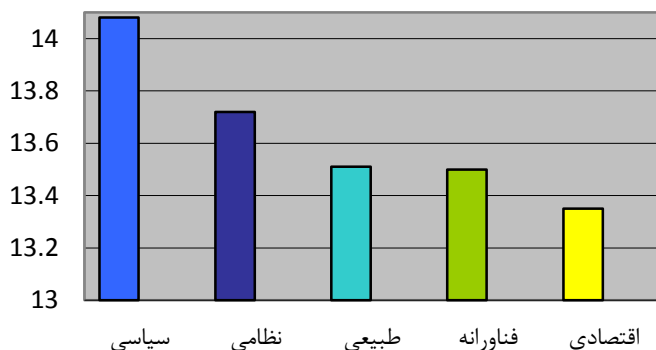
ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	افزایش مداوم توان و تسلیحات نظامی دو کشور	۴.۸۰	۱.۳۸	۱۴.۴۲
۲	آمار بالای نیروی نظامی آماده و توانمند در ایران	۴.۷۴	۱.۲۸	۱۴.۱۳
۳	ایجاد توازن دفاعی بین دو کشور	۴.۴۲	۱.۱۱	۱۴.۱۲
۴	همکاری دفاعی - امنیتی عربستان با آمریکا و رژیم اشغالگر قدس	۴.۱۱	۱	۱۳.۸۰
۵	تمایل دو ن در زمینه توسعه فناوری های جدید نظامی	۴.۷۲	۱.۰۸	۱۳.۴۲
۶	ایجاد پیمان های دفاعی - امنیتی	۴.۴۴	۱	۱۳.۱۳
۷	ایجاد امنیت پایدار در منطقه خلیج فارس از طریق کشورهای منطقه و بدون حضور بیگانگان	۴.۰۶	۰.۹	۱۳.۰۲

ه - تحلیل عامل های مرتبط با کلان عامل ژئوپلیتیکی طبیعی موثر بر روابط دو کشور به شرح زیر است:

جدول شماره ۶: وضعیت عوامل ژئوپلیتیکی طبیعی با میزان تاثیر خیلی زیاد

ردیف	عوامل	میانگین	انحراف معیار	آماره آزمون
۱	موقعیت جغرافیایی خلیج فارس و رقابت دو کشور برای تسلط بر آن	۴.۳۲	۱.۰۸	۱۳.۷۸
۲	وجود تنگه هرمز و تسلط قدرتمند ایران در کنترل آن	۴.۲۴	۱.۱۲	۱۳.۵۲
۳	وجود راه ارتباطی شمال به جنوب در ایران جهت دستیابی به بازارهای آسیای میانه	۴.۳۳	۱.۰۴	۱۳.۴۶
۴	افزایش مشکلات زیست محیطی در منطقه و کاهش منابع	۴.۱۱	۱.۱۱	۱۳.۲۹

با توجه به جداول بالا تعداد ۳۴ عامل در آماره آزمون پذیرفته شده قرار گرفته که در همین جهت با در نظر گرفتن میانگین آماره های آزمون، عامل سیاسی با ۱۴/۰۸، عامل نظامی با ۱۳/۷۲ عامل طبیعی با ۱۳/۵۱، عامل فناوریانه با ۱۳/۵۰ و عامل اقتصادی با ۱۳/۳۵ به ترتیب به عنوان عوامل اولویت دار ژئوپلیتیکی ایران با عربستان به شرح نمودار زیر مشخص شده است. در ضمن شاخص های این عوامل نیز به شرح جداول بالا اولویت بندی می گردند.

نمودار شماره ۱: وضعیت عوامل اولویت دار روابط ایران با عربستان

نتیجه گیری و پیشنهاد :

الف - نتیجه گیری

جهان امروز از نظام دو یا تک قطبی در حال گذر بوده و کشورهای مختلف در پی آن هستند که در نظم جدید موقعیت خود را با روابط مطلوب تثبیت نموده و از قدرت مناسبی برای نقش آفرینی برخوردار گردند و این مهم با درک درست از اتفاقات جهانی امکان پذیر است . دنیای آینده فضای جدیدی را برای کشورها فراهم می کند و مسلماً بسیاری از روابط دستخوش تغییرات شده و دشمنی ها به تعامل و تعاملات ممکن است به چالش های جدیدی تبدیل شود.

منطقه جنوب غرب آسیا به خصوص حوزه خلیج فارس که از دیرباز نقش مهمی را در فضای همکاری بین کشورهای منطقه و بین المللی ایفا نموده ، در آینده نیز از همین اهمیت برخوردار است و طبیعتاً کشورهای این حوزه در صدد خواهند برآمد از موقعیت جدید نهایت بهره را ببرند. در این میان دو کشور جمهوری اسلامی ایران و عربستان به عنوان دو قدرت بزرگ منطقه ای از این مورد جدا نبوده و از آنجایی که این دو کشور از ظرفیت های سرشاری آن هم نه فقط در حوزه منطقه ای بلکه در حوزه جهانی برخوردار هستند، می طلبد با بازنگری در روابط پر از نشیب و فراز خود و با درک موقعیت موجود اراده خود را بر محور همکاری قرار دهند، تا مسیر تعامل هموارتر و فضای بهره مندی از شرایط گذار برای تامین اهداف ملی دو کشور مهیا شود.

این پژوهش با طرح سوالی با موضوعیت عوامل ژئوپلیتیکی موثر در روابط ایران و عربستان در افق همکاری های جدید در صدد برآمد تا این عوامل را به صورت یک تحقیق علمی شناسایی نماید.

برای جوابگویی به سوال تحقیق به استناد نظریات توازن قوا و ژئوپلیتیک انتقادی و براساس کلان عوامل ژئوپلیتیکی سیاسی، اقتصادی، فناورانه، طبیعی و نظامی نسبت به تحلیل دو کشور در حوزه خلیج فارس در قالب ادبیات تحقیق اقدام که نهایتاً بعد از تحلیل داده های جمع آوری شده، به ترتیب اولویت، کلان عامل نظامی با هفت زیرعامل، فناورانه با سه زیرعامل، سیاسی با یازده زیرعامل، طبیعی با چهار زیرعامل و اقتصادی با نه زیرعامل از مهمترین عوامل موثر بر روابط بین دو کشور مشخص شدند.

نتایج پژوهش موید آن است که دو کشور با اراده لازم بایستی در درجه اول با دیپلماسی واقع بینانه سیاسی نسبت به تصحیح و به روزرسانی ادراک خود از تغییرات جدید محیط منطقه ای و بین المللی، روابط خود را با مدیریت مبتنی بر کاهش تنش های ناشی از تعارض منافع گسترش داده و با استفاده از ظرفیت های درونی نسبت به افزایش همکاری در حوزه خلیج فارس اقدام نمایند بدیهی است ارتقای این روند می تواند منجر به همکاری های بیشتر در زمینه های دیگر گردد.

ب - پیشنهادها:

در این پژوهش عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با کشور عربستان تعیین شده است لذا تصمیم گیران و تصمیم سازان راهبردی کشور می توانند از نتایج بدست آمده در تدوین سیاست های کشور در تعامل مناسب با عربستان به شرح زیر استفاده نمایند.

(الف) مؤلفه سیاسی:

دستگاه دیپلماسی کشور از شرایط بوجود آمده در فضای جهانی درخصوص انتقال قدرت از غرب به شرق و با توجه به درک مناسب هر دو کشور از فضای جدید، نسبت به تعامل بیشتر به جهت نزدیکتر شدن گفتمان سیاسی بدون وابستگی به قدرت های بزرگ برای ایجاد کاربست شرایط بهتر برای نیل به اهداف مدنظر رادر دستور کار قرار دهند.

(ب) مؤلفه نظامی:

دستگاه های دیپلماسی دفاعی دو کشور مبتنی بر درک واقعیت های موجود در منطقه در راستای ایجاد امنیت منطقه ای مبتنی بر همکاری نظامی مشترک در قالب تعاملات نظامی اقدام و به جهت افزایش توان دفاعی از ظرفیت های موجود هر دو کشور در راستای ایجاد امنیت مشترک بجای افزایش رقابت نظامی استفاده نمایند.

(ج) مؤلفه فناورانه:

وزارت علوم به جهت شتابدهی به حرکت فناورانه، با تعامل نزدیک با نهادهای علمی کشور عربستان با تبادُل دانشجو نسبت به انجام پژوهش‌های علمی اقدام تا این همکاری بین دو کشور همسایه و مسلمان جایگزین مناسب روابط عربستان در تعامل علمی با رژیم اشغالگر قدس باشد. (د) مؤلفه طبیعی:

موقعیت طبیعی جمهوری اسلامی ایران به عنوان راه ارتباطی بین شمال و جنوب می‌تواند فضای سیاسی را برای جمهوری اسلامی ایران و عربستان برای ظرفیت سازی در ترانزیت کالا فراهم نماید، در همین جهت متولیان مرتبط در وزارت صنعت معدن و تجارت با برنامه ریزی مناسب در جهت ایجاد زنجیره ارزش در این مسیر ارتباطی مبتنی بر منافع دو کشور به گونه ای که فضای رقابت به فضای همکاری در جهت نیل به منافع مشترک باشد اقدام نمایند.

(ه) مؤلفه اقتصادی:

وزارت نفت در پرتو تعاملات سیاسی و در مجمع کشورهای صادر کننده گاز نسبت به ایجاد ساز و کار مناسب با محوریت هر دو کشور به جهت رفع نیازهای گازی بازارهای اروپا و چین اقدام به گونه‌ای که منافع حاصله بیشتر از منافی باشد که عربستان در پرتو تعاملات با کشورهای غیر دوست جمهوری اسلامی ایران بدست می‌آورد، همچنین متصدیان وزارت اقتصاد و دارائی می‌توانند با بازتعریف روابط پولی دو کشور در تعاملات اقتصادی از ارزشهای جایگزین (ریال) استفاده نمایند.

فهرست منابع:

الف- منابع فارسی

- اتوتایل، ژناروئید، دالبی، سیمون، روتلج، پاول، ترجمه حافظ نیا، محمدرضا، نصیری، هاشم، (۱۳۸۷)، اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- ازغندی، علیرضا، آقا علیخانی، مهدی، (۱۳۹۲)، بررسی عوامل منطقه‌ای واگرایی در روابط ایران و عربستان، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، شماره ۱
- ازغندی، علیرضا، روشندل، جلیل، (۱۳۷۴)، مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران، انتشارات سمت
- افشردی، محمدحسین، (۱۳۸۶)، طرح‌ریزی راهبرد نظامی در صحنه جنگ و عملیات، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- بوالحسنی، خسرو، کمالی، محمد رضا (۱۳۹۴)، فرصت و قوت‌های ژئوپلیتیکی ایران در قبال عربستان، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۵۹، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- تارنمای آژانس مرکزی اطلاعات ایالات متحده، (۲۰۱۷)، کتاب حقایق جهان، جنوب غرب آسیا
- تارنمای گلوبال فایرپاور، (۲۰۱۷)، آسیا
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۷۴). تحولات مرزها و نقش ژئوپلیتیک آن در خلیج فارس. تهران: نشر قومس.
- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی
- حافظ‌نیا، محمدرضا، رومینا، ابراهیم، تأثیر علائق ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا، "مجله تحقیقات جغرافیایی"، تابستان ۱۳۹۶، شماره ۵۹.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی
- خلیلی، حسین، (۱۳۹۸) امنیت در خلیج فارس (اولویت‌ها و راهکارها)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی
- ریوندی، رضا (۱۳۹۸)، "ارائه الگوی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای امنیتی-دفاعی"، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ژناروئید اتوتایل، سمیمون دالی، پاول روتلج، (۱۳۸۰)، "اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم"، ترجمه محمدرضا حافظ‌نیا و هاشم نصیری، تهران، وزارت امور خارجه
- سایت اقتصاد ایران، (۱۴۰۲)

- صفوی، سید یحیی، ژئوپلیتیک خلیج فارس و جریان انرژی، (۱۳۸۱)، "فصلنامه جغرافیای انسانی"، سال دوم، بهار، شماره ۲.
- صیادی، هادی، سنایی، اردشیر، (۱۳۹۶)، عوامل ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر تغییر نگاه سیاست خارجی ایران از غرب به شرق با تأکید بر روسیه بین سال‌های ۱۹۹۱-۲۰۱۶، "فصلنامه علمی مطالعات بین‌الملل"، دوره ۱۰، شماره ۳۹ پاییز.
- فاطمی نسب، علی، (۱۳۹۹)، طراحی مدل امنیت جمعی منطقه‌ی خلیج فارس با تأکید بر عوامل ژئوپلیتیک، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- کمالی، محمد رضا (۱۳۹۳)، عوامل ژئوپلیتیکی عربستان موثر بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی/ گروه مطالعات اروپا آمریکا/ مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۸۹)، ایران، عربستان؛ مقتضیات تازه، پروژه تحقیقاتی، تهران.
- مورگنتا، جی، مترجم، چگینی زاده، غلامعلی، تحول در نظریه‌های موازنه قوا، (۱۳۸۹)، چاپ اول، موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران.
- مورگنتا، هانس، (۱۳۸۹)، "سیاست میان ملت‌ها؛ تلاش در راه قدرت و صلح"، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران، وزارت امور خارجه.
- نوذری، فضل‌الله (۱۳۹۱)، تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران، رساله دکتری، دانشگاه عالی دفاع ملی.

ب - منابع انگلیسی

- Danilin, IV (2018), Emerging technologies and their impact on international relations and global security [Internet], Stanford: Hoover Institution
- Henricsh, Nathan (2019), "The Corinthian Thesis: The Oratorical Origins of the Idea of the Balance of Power in Herodotus, Thucydides, and Xenophon", International Studies Quarterly. 62 (4): 857-866.
- Jones, Clive, Guzansky, Yoel (2020), Fraternal Enemies: Israel and the Gulf Monarchies, Oxford University Press.
- Kozhanov, Nicolay (2021), "Diversifying relationships: Russian policy toward GCC", International Politics.
- Ladis, Erick (2018), the origins and evolution of geopolitics, Chicago: University of Chicago Press.
- Oddo, Joseph (2018), "In Iraq Attack, a Rudimentary Insurgent Tactic Allows Little Defense", the New York Times.

- Rodhun, Gearoid (2018), "Critical geopolitics: the politics of writing global space", London: Routledge.
- Sanders, Paul (2019), "Functionalism: The approach of David mMitran".in A.J.R Groom & Paul Taylor, Framework.
- Schmitter, Philippe (2018), "Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration", European University Institute.
- Scoble, Nicole (2015), "The long game China's grand strategy to displace
- Sorien, Pengfei (2020), "Estimation of the Heat and Water Budgets of the Persian (Arabian) Gulf Using a Regional Climate Model", Journal of Climate. 28 (13): 10-43.
- Sorien, Pengfei (2020), "Estimation of the Heat and Water Budgets of the Persian (Arabian) Gulf Using a Regional Climate Model", Journal of Climate. 28 (13): 10-43
- The Department of Defense, National Defense Strategy (NDS), 2022
- The Russian National , Security Strategy (2021)
- Twoetil, Indra (2019), "The geopolitics of renewable energy: Debunking four emerging myths", Energy Research & Social Science. 49: 36-40

ب- سایت ها:

- www.sipri.org: 2021
- www.globalfirepower.
- www.bloomberg: 2020
- www.statista: 2020
- WWW. World bank .org. Saudi Arabia ,Countries and Economies,Dec 12,2019

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

